

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE LA MONUMENTE DIN CÂMPULUNG

GHEORGHE I. CANTACUZINO

Săpăturile arheologice întreprinse de-a lungul anilor în cuprinsul Câmpulungului n-au avut amploarea impusă de interesul pe care îl prezintă pentru studierea începuturilor oraşului şi au rămas în mare parte inedite. În afara cercetărilor din zona ansamblului fostei reşedinţe voievodale, au fost întreprinse săpături la mai multe edificii de cult: Bărăţia, „Cloaşterul”, biserica Fundeni precum şi în necropolele din jurul bisericilor Sf. Gheorghe – Olari, Sf. Ilie, Sf. Marina, Schei, Valea, Bradul. În aceste din urmă cazuri au fost publicate unele informaţii privind ritualul funerar, elementele de inventar, precum şi datarea monumentelor, fără a se păstra planuri ale săpăturilor sau profiluri stratigrafice. Raritatea descoperirilor de materiale din secolul al XIII-lea şi de la începutul secolului al XIV-lea poate indica o locuire de caracter dispersat, fără un strat de cultură continuu. Vestigiile cunoscute marchează evoluţia oraşului. Cercetările viitoare vor trebui să clarifice caracterul raportului între coloniştii saşi şi obştea moşnenilor câmpulungeni, care a locuit aici din timpurile cele mai îndepărtate.

Cunoaşterea perioadei de început a Câmpulungului este dificilă datorită numărului mic al izvoarelor. Singura mărturie scrisă cu dată certă din secolul al XIII-lea este inscripţia, din ultimul an al veacului, de pe piatra tombală a comitelui Laurencius de Longo Campo. Acesteia i s-ar putea adăuga sigiliul oraşului¹, a cărui vechime exactă este însă greu de precizat. Sunt foarte puţine şi izvoarele epigrafice din primele şapte decenii ale secolului al XIV-lea: grafitul descoperit la biserica domnească din Curtea de Argeş – „în anul 6860 (1351 – 1352) la Câmpulung a răposat marele Basarab voievod”² – şi lespedeza pusă în 1364 pe mormântul fiului acestuia, Nicolae Alexandru³.

Cele mai vechi date documentare sunt legate de ctitoria voievodală⁴, de privilegiile acordate negustorilor braşoveni, de comunitatea săsească din oraş sau

¹ Em. Vârtosu, *Din sigilografia Moldovei şi Țării Româneşti*, în *DIR Introducere* II, Bucureşti, 1954, p. 482, 492.

² Vezi D. Onciul, *Scrieri istorice*, ediţie critică îngrijită de A. Sacerdoţeanu, Bucureşti, 1968 I, p. 640, nota 89; vol. II, p. 326 – 329 şi fig. 12.

³ Se poate adăuga lespedeza funerară purtând data 1373, văzută în biserica Bărăţiei la începutul secolului al XVIII-lea de Anton Maria del Chiaro.

⁴ Trebuie amintită menţiunea unui act din 1351–1352 prin care Nicolae Alexandru voievod dăruie bisericii din Câmpulung satul Bădeştii de pe râul Doamnei (DRH B, I, nr.2) păstrat în transumpt în hrisovul dat de Gavril Movilă la 13 noiembrie 1618 (DIR B, veac XVII, III, nr. 236, p. 265). Data 1215 (6873), menţionată ca an al zidirii bisericii în pisanile puse în timpul lui Matei Basarab, se află în contradicţie cu toate datele documentare sigure şi este cu certitudine infirmată de cercetările arheologice. Ea trebuie considerată eronată, după cum s-a dovedit de mai bine de un secol, neputând fi nicicum socotită ca indicând ridicarea lăcaşului.

de evenimente desfășurate la Câmpulung sau în apropiere. Prima atestare documentară explicită a orașului este cuprinsă în actul privilegiat dat de Vladislav I negustorilor brașovenilor la 5 ianuarie 1368⁵. Trebuie luat în considerare cu toată atenția un document din 1382 privitor la lăcașurile catolice⁶. Regele Ungariei Sigismund de Luxemburg se afla la 6 iulie 1395 în tabăra de „lângă satul numit Câmpulung”⁷. În Câmpulung au fost emise documentele prin care Mircea cel Bătrân a înnoit privilegiile brașovenilor la 6 și 25 august 1413⁸, iar după ce Radu Prasnaglava renunța la vama de aici,⁹ în 1431 Dan II menționa, între târgurile și vămile țării, pe câmpulungeni precum și cetatea de la Câmpulung¹⁰. Mai multe documente au fost date în Câmpulung în luna aprilie 1427 de Sigismund de Luxemburg¹¹. Diferite mențiuni documentare privesc pe locuitorii din Câmpulung¹², în 1431, 1439, 1449, 1451, 1453, sau în <1482–1495> și <1495–1508>.

Câmpulungul era menționat în 1385 în relatarea pelerinilor Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt¹³.

Cele enumerate mai sus reprezintă aproape toate mărturiile scrise privind Câmpulungul care s-au păstrat din secolele XIV și XV.

Numărul mic al izvoarelor scrise privind perioada de început a Câmpulungului amplifică interesul dovezilor arheologice. Între aceste mărturii pot fi menționate, cu rezervele de rigoare, rare și nesigure descoperiri întâmplătoare. În rândul puținelor vestigii dintr-o perioadă mai îndepărtată a Evului Mediu a fost menționată o cruce pectorală de factură bizantină, găsită întâmplător cu decenii în urmă, căreia i s-au

⁵ Hurmuzaki, I/2, p. 114 – 115; DRH D, I, București, 1977, nr. 46.

⁶ Un document din 1 martie 1382 (Hurmuzaki, I/2, p. 276, DRH, D, I, nr. 68), menționează că în mănăstirea închinată sfintei Fecioare (*in clastro Beatae Virginis in Longo Campo*), episcopul catolic al Severinului și Țării Românești ridică la rangul de subdiacon pe Ioan fiul lui Valentin din Valea Crișului, recomandat de „gardianul” din Câmpulung (*per discretum virum, dominum gardianum in Longo Campo litteratorie nobis presentatum*).

⁷ DRH D, I, nr. 94 (*Datum campestri nostro in descensu, prope villam Hozzywmezeu vocatam*).

⁸ *Ibidem*, nr. 120, 121.

⁹ *Ibidem*, nr. 145 (scrisoare din <1425–1427> a domnului către brașoveni).

¹⁰ DRH, B, I, nr. 69.

¹¹ Documente date la 2, 4 și 6 aprilie 1427 – DRH D, I, nr. 155 (*in Hozzywmezeu, dictarum partium nostrarum Transalpinarum*), nr. 156 (*in Hezywmezew partium nostrarum Transalpinarum*), nr. 157. Un act de la același suveran, din 27 aprilie 1427, se referă la daunele provocate de o năvălire otomană unor clădiri ale mănăstirii dominicană din Câmpulung (N. Iorga, *Acte și fragmente privitoare la istoria românilor...III*, București, 1897, p. 81–82).

¹² Locuitori ai orașului – Petermann, Gaspar din Câmpulung, orășean din Sibiu (*Gaspar de Longocampo, civis civitatis Cybiniensis*), frații Iacob și Petermann, Johannes fiul lui Gaspar – sunt menționați în documente din 14 iunie 1431, 1439 ianuarie 29, 1449 noiembrie 12, 1451 iulie 22, 1453 septembrie 24 (*Ibidem*, nr. 180, 256, 298, 303, 320). Rădila din Câmpulung este menționat în două scrisori ale lui Radu cel Mare către județul și pârgarii din Brașov, în <1482–1495> și <1495–1508> (Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul. 1346–1601...*, Viena, 1905–1906, București, 1931, nr. 155, p. 148–149, nr. 192, p. 183–184).

¹³ „De la Șiștov am mers la Rușii de Vede (*Russenart*); după aceea la Nuwestad, după aceea la Argeș (*Nerx*), după aceea la Câmpulung (*Langrowe*). Acolo este piciorul sfântului Andrei însuși (*Leyphaffig*)” (*Călători străini despre țările române* I, București, 1968, p. 19 – 20).

remarcat asemănări cu unele piese din secolele XI – XII¹⁴. Trebuie privită cu toată rezerva citarea unei monede de la Bela IV (1235–1270), cu proveniența neprecizată¹⁵, între materialele din secolul al XIII-lea. Formularea imprecisă prin care aceasta este amintită poate să provoace confuzii, nefiind clar dacă denarul emis de Bela IV provine de la Câmpulung sau de la Cetățeni¹⁶.

Cercetările arheologice în Câmpulung nu au avut amploarea pe care ar fi impus-o interesul prezentat. Puținele săpături întreprinse au rămas în mare parte inedite. Săpăturile s-au efectuat la ansamblul vechii reședințe voievodale și la mai multe edificii de cult: Bărăția, „Cloașterul”, bisericile Fundeni, Sf. Gheorghe – Olari, Sf. Ilie, Sf. Marina, Schei, Valea, Bradul.

Cele mai numeroase săpături s-au efectuat în decursul timpului la **ansamblul fostei reședințe domnești**. În 1924 au fost întreprinse săpături în interiorul bisericii voievodale, sub conducerea lui Virgil Drăghiceanu, publicate sumar, cu patru decenii mai târziu¹⁷. Ele au adus date privind refacerea lăcașului pe vechile fundații în timpul lui Matei Basarab și apoi în secolul al XIX-lea. Au fost atunci săpate și mormintele, șase din timpul primei biserici (între care două atribuite lui Basarab I și lui Nicolae Alexandru), patru din vremea bisericii refăcute în secolul al XVII-lea și trei din cea din secolul al XIX-lea¹⁸. Planul întocmit în urma săpăturilor din 1924 a fost publicat în 1927¹⁹. Problematica poate fi reluată printr-o analiză a vechilor săpături, ținând seama și de rezultatele cercetărilor mai noi²⁰. S-a considerat că exactitatea releveului a fost verificată²¹, dar rămân unele semne de întrebare datorită impreciziilor cercetării și publicării rezultatelor. În cursul săpăturilor din 1924 nu a fost epuizată cercetarea interiorului bisericii și nu a fost realizată o diferențiere între zidăriile edificiului inițial, din secolul al XIV-lea, și cele ale lăcașului refăcut de Matei Basarab.

¹⁴ Găsită întâmplător prin 1945 într-o curte din strada care se numea Fierari, în apropierea mănăstirii „Negru Vodă” (O. Mărculescu, BOR 93, 1975, 3 – 4, p. 356 – 360).

¹⁵ Er. Oberländer-Târnoveanu, *Relațiile daco-romanilor și populației românești cu lumea sud-est europeană în perioada secolelor IV – XIV*, Teză de doctorat, București, 1998, secțiunea III, cap. 18, p. 752, citat și de A. Ioniță, *Spațiul dintre Carpații Meridionali și Dunărea Inferioară în secolele XI–XIII*, București, 2005, p. 121.

¹⁶ Descoperirile de la Câmpulung sunt menționate împreună cu cele de la Cetățeni sau Lerești: „...avem descoperite chiar emisii monetare începând cu sec. XII, denarii numiți slavoni (notă: În Muzeul Câmpulung Muscel), emiși de regele Ungariei Bela IV (1235 – 1270), denarii emiși de Carol Robert de Anjou (1308 – 1342) aflați în zona economică a orașului, la Cetățeni pe Dâmbovița, complex medieval de cultură medievală cu evidente legături cu Câmpulungul, datorită în parte și unei funcționalități economice similare, potrivit privilegiului comercial dat de Vlaicu-Vladislav I, în 1368, brașovenilor...” (Fl. Mîrtzu, în Gh. Pârnuță (coord), *Câmpulung-Muscel ieri și azi*, Câmpulung, 1974 p. 34 – 36).

¹⁷ V. Drăghiceanu, BOR 82, 1964, 3 – 4, p. 284 – 322.

¹⁸ *Ibidem.*, p. 284 și urm.

¹⁹ Planul întocmit de serviciul tehnic al Comisiunii Monumentelor Istorice a fost publicat de N. Ghika Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia I*, BCMI 20, 1927, f. 53 – 54, p. 122, pl. I, fig. 1.

²⁰ O recentă punere în discuție a problemei la Cr. Moisescu, RMI 67, 1998, 1 – 2, p. 49 – 61; idem, *Arhitectura românească veche I*, București, 2001, p. 62 – 70.

²¹ P. Chihaiia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 206, nota 1.

În 1963 un sondaj de dimensiuni restrânse a fost efectuat de D. V. Rosetti și Flaminio Mîrtzu lângă casa de la SV de biserica voievodală, rezultatele fiind prezentate astfel: "S-a confirmat că această construcție a fost ridicată în vremea lui Matei Basarab (fundațiile taie morminte dintr-un vast cimitir laic datat prin monede ungare și turcești la mijlocul secolului al XVI-lea). S-au găsit și vestigiile altei construcții mai vechi, cu paviment de cărămizi, databilă în secolele XIV – XV"²².

Unele observații, rămase inedite, s-au făcut după 1960, cu prilejul unor lucrări de construcție din incinta liceului „Dinicu Golescu” care au provocat distrugerea a numeroase vestigii. Între urmele apărute sunt menționate și unele atribuite unor construcții ale hanului mănăstirii Câmpulung, care a funcționat până la jumătatea secolului al XVIII-lea²³. Un raport de informare a fost întocmit asupra unui sondaj întreprins de muzeul local în noiembrie 1969 într-o zonă mai îndepărtată, în afara vechii incinte a ansamblului, spre NE, pentru verificarea eventualității existenței unor vestigii într-un loc în care urma să fie ridicată o clădire nouă²⁴.

Alte observații arheologice s-au făcut în partea de sud-est a incintei. Sunt menționate sondaje efectuate în 1968 și 1969, care "au surprins, în poziție stratigrafică, în incinta mănăstirii „Negru Vodă” ceramică din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, într-un nivel arheologic cuprinzând și un pavaj de ampolare din bolovani de râu". Într-o notă a articolului se precizează că săpăturile, inedite, au fost efectuate de Muzeul Câmpulung Muscel cu ocazia săpării gropii pentru depozitarea varului stins, necesar reparațiilor zidului de incintă²⁵; locul gropii, care se mai vedea în 1975 – 1977, era la circa 7 m N de bisericuța bolniței. „Pavajul” este probabil partea superioară a unui strat de pământ cu bolovani descoperit în zonă în 1977, 1981 – 1984, 2001 – 2005.

Cercetări ample în zona fostei curți domnești au fost începute la Câmpulung în 1975, odată cu începerea restaurării ansamblului arhitectural, fiind continuate în 1976 și 1977²⁶ și plănuite a se desfășura pe durata mai multor campanii, acoperind

²² SCIV 15, 1964, 4, p. 566; vezi și Dacia N.S. 8, 1964, p. 402. Despre acest sondaj, Mîrtzu, BOR 83, 1965, 11 – 12, p. 1032 – 1043.

²³ Mîrtzu, *op. cit.*, p. 1040; idem, în *Câmpulung-Muscel ieri și azi*, p. 30.

²⁴ Raportul succint, însoțit de un profil, întocmit de Fl. Mîrtzu, aflat în Arhiva INMI, fond DMI, dosar nr. 3283. Amplasamentul recomandat de DMI pentru internatul liceului nu a fost luat în considerare, clădirea ridicându-se pe locul unor vestigii din partea de NE a ansamblului. Alte grave distrugerii au urmat în 1984, prin construcția unei săli de sport.

²⁵ Mîrtzu, StComPitești 3, 1971, p. 180 și nota 17. În 1974, în *Câmpulung-Muscel ieri și azi*, p. 21, același autor amintea de materialele respective, cu precizarea că locul sondajelor era „în vecinătatea bisericuței zise a „Bolniții” din partea de SE a incintei”, descoperirea fiind inclusă în rândul „temeiurilor ce dau ascendență existenței orașului cel mai târziu la jumătatea sec. XIII”, vezi și *ibidem*, p. 65.

²⁶ Cercetările au fost începute în 1975 prin colaborarea DPCN cu Muzeul județean Argeș și Muzeul orașenesc Câmpulung, de un colectiv alcătuit din Gh. I. Cantacuzino (responsabil), Sp. Cristoceă, T. Mavrodin, Fl. Mîrtzu și Șt. Trâmbaciu, fiind continuate în 1976 și 1977: Gh. I. Cantacuzino, Sp. Cristoceă, T. Mavrodin, Șt. Trâmbaciu, StComCâmpulung I, 1981, p. 23 – 29; Gh. I. Cantacuzino, SCIVA 22, 1981, 1, p. 131 – 139.

printr-o rețea de secțiuni întreaga suprafață a ansamblului. Ele au fost întrerupte, fiind reluate între 1981–1984 și 2000–2005²⁷, fără a putea epuiza aria de investigare. Unele probleme legate de cronologia și planul celor mai vechi construcții rămân în mare parte în stadiul de ipoteze. Au fost obținute informații despre cele mai vechi urme de locuire și precizări privind vestigiile bisericii voievodale din secolul al XIV-lea, refăcută în două rânduri. S-a descoperit un zid care împrejmuia biserica și urmele unui val cu șanț pe latura de sud a întregului ansamblu. Importante vestigii s-au descoperit în zona de la E de biserică, între care o construcție de piatră cu pardoseală de cărămidă care poate fi ipotetic datată în secolul al XIV-lea. Începând din secolele XV – XVI în jurul bisericii au fost înmormântați numeroși locuitori ai orașului. După întemeierea în 1635 a mănăstirii, noile construcții au fost ridicate pe alte amplasamente, configurația ansamblului fiind schimbată.

Din toate cercetările întreprinse în zona menționată se desprinde concluzia că biserica voievodală a fost ridicată către mijlocul secolului al XIV-lea, fiind, împreună cu resturile de construcție care se pot atribui ipotetic vechii reședințe domnești, primele clădiri de zid importante într-un spațiu cu urme de locuire din perioade precedente, între care urme databile în ultima parte a secolului al XIII-lea și la începutul secolului al XIV-lea sau aparținând unor amenajări (inclusiv zidării de proporții reduse) care s-ar putea datora activității constructorilor viitoarei reședințe.

Cercetările arheologice la ansamblul **Bărăției** au fost întreprinse în anii 1963–1965, în legătură cu restaurarea ansamblului, cu cele trei edificii importante: biserica închinată Sf. Iacob cel Mare, turnul clopotniță și casa parohială. Desfășurarea procesului de restaurare a influențat și amplasarea săpăturilor. Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice conduse de Dinu V. Rosetti²⁸, rămase inedite, au fost prezentate, împreună cu cercetarea arhitecturii, în articolul arhitectului Ștefan Balș²⁹ privind restaurarea ansamblului, iar rapoarte amănunțite se află în dosarul de restaurare³⁰.

Cercetările au dovedit că biserica existentă reprezintă corul, ridicat în secolul al XV-lea, în locul fundațiilor corului unui edificiu din a doua jumătate a secolului

²⁷ Cantacuzino, Cristoccea, Trâmbaciu, *Materiale*, 1982, p. 287 – 290; idem, *Materiale*, 1983, 2, p. 517–524; Cantacuzino, *Argessis StComPitești/Seria istorie* 9, 2000, p. 107–115; Cantacuzino, Trâmbaciu, *StComCâmpulung* 6, 2001, p. 43–61; Gh. I. Cantacuzino, Maria Venera Rădulescu, Șt. Trâmbaciu, *StComCâmpulung* 7, 2003, p. 25–37; Gh. I. Cantacuzino, *RMI* 72, 2001–2003, p. 41–58.

²⁸ Săpăturile din anul 1963 au fost efectuate împreună cu N. N. Pușcașu.

²⁹ Șt. Balș, *Studii și lucrări de restaurare* 3, 1969, p. 7–26. Enunțarea rezultatelor în cronicile săpăturilor arheologice din anii 1963 (*SCIV* 15, 1964, 3, p. 566), 1964 (*SCIV* 16, 1965, 3, p. 602) și 1965 (*SCIV* 17, 1966, 4, p. 722 – 723).

³⁰ Arhiva Institutului Național al Monumentelor Istorice, fond DMI, dosar 3283. Dosarul cuprinde, în afara memoriilor și avizelor oficiale, însemnările arh. Șt. Balș privind cercetarea arhitecturii monumentelor (38 pag.), textele rapoartelor asupra cercetărilor arheologice întreprinse între 25 martie – 14 noiembrie 1963, în iunie – noiembrie 1964 și începând din 15 februarie 1965 (25 pag., 11 pag. și 8 pag.), semnate de D. V. Rosetti, cu un plan de ansamblu al săpăturilor, însemnări zilnice privind descoperirile, de N. N. Pușcașu (14 pag.), note de șantier de D. V. Rosetti (16 pag.), date istorice despre Bărăția din Câmpulung Muscel, de P. Ș. Năsturel (8 pag.), jurnalul de restaurare, consemnând starea monumentului la începerea lucrărilor și lucrările executate (30 pag., întocmit de șeful de lot Gustav Vollrath).

al XIII-lea, în prelungirea navei acestuia, care a fost mai târziu dărâmată. Lespedea tombală din anul 1300 a comitelui Laurentius provenea din edificiul inițial, suferind în construcția ulterioară trei mutări succesive; s-a descoperit o criptă cu oseminte reînhumate, pe care a stat, într-o fază intermediară, piatra de mormânt. Săpăturile au scos la lumină fundațiile corului inițial și cele ale navei, puse în valoare prin restaurare. Au fost descoperite temeliile turnului de lemn, cu aceeași orientare ca a bisericii, pe locul căruia a fost ridicat în 1730 turnul clopotniță. S-au obținut date privind casa parohială, datând din secolul al XVII-lea, mult modificată de transformări ulterioare. S-au găsit numeroase pietre sculptate – nervuri și chei de boltă de factură gotică, ancadrame, capiteli, colonete, precum și lespezi funerare, un fragment refolosit părănd a avea o mare vechime. Fragmente ceramice din secolele XIII – XIV au fost descoperite în număr destul de mic; cea mai veche monedă este una de la Vlad Dracul, cele mai multe materiale numismatice fiind moderne. Cercetările au putut da răspunsuri, în cea mai mare măsură, problemelor privind biserica și celelalte componente ale ansamblului.

Cu totul insuficiente au fost săpăturile de la „Cloașter”, denumire dată mănăstirii catolice dărâmată după 1646, a cărei distrugere a continuat în veacurile următoare³¹. Săpăturile lui Virgil Drăghiceanu, efectuate între 4 și 10 noiembrie 1924, au constatat în “câteva șanțuri transversale”, care au căutat, pe locul care arăta “ca un fel de movilă presărată de bolovani și de gunoaie”, urmele temeliilor bisericii, în mare parte distruse³². În foarte succinta prezentare a săpăturii se arată că biserica avea trei nave, lungimea de 38,50 m în nava centrală și 37 m în cele laterale, lățimea de 15 m, din care navele laterale măsurau câte 3 m. În absida mare se afla un postament pentru sanctuar și un altul pentru un jeț, iar în mijlocul bisericii, spre vest, în fața unei lespezi mari, urmele a cinci morminte zidite, distruse. Din păcate, nici un plan nu a fost publicat, ilustrațiile prezentate de autorul săpăturilor reprezentând mai ales piese de piatră scoase din săpătură. Noi sondaje au fost întreprinse în 1958 de Ion Barnea și Emil Lăzărescu, având o întindere redusă, în zona din afara bisericii, și ajungând numai pe mici porțiuni la cele mai vechi depuneri³³. S-au descoperit resturi ale construcțiilor complexului monastic, precum și cinci morminte fără inventar, anterioare acestora. Au fost distinse două faze de construcție, construcțiile din prima fază fiind dărâmate înainte de începerea celor din etapa a doua. Pentru datarea celor două faze, s-a presupus fie că cea mai nouă ar putea data cel mai târziu din prima jumătate a secolului al XVI-lea și prima din secolul precedent, fie că faza mai recentă ar corespunde refacerilor la care se poate referi un document din 1427, iar prima celei de a doua jumătăți a secolului

³¹ În 1718 ruinele bisericii și clopotniței erau văzute de Antonio Maria del Chiaro (*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia...*, ed. N. Iorga. Vălenii de Munte, 1915, p. 31), iar în 1897 Gr. Tocilescu menționa ruinele “în grădina lui Căprăruș din str. Matei Vodă”, și existența în zidurile clădirilor învecinate a unor pietre cu inscripții latine (*Marele dicționar geografic al României II*, București, 1899, p. 487).

³² Drăghiceanu, *op. cit.*, p. 328.

³³ I. Barnea și Em. Lăzărescu, *Materiale* 8, 1962, p. 65 – 72.

al XIV-lea. S-au descoperit fragmente de nervuri de factură gotică atribuite bisericii. Săpăturile nu au mai putut continua, datorită faptului că în parcelarea din zonă au fost ridicate clădiri moderne. Monumentele care compuneau acest important ansamblu medieval, dispărut, au rămas mult prea puțin cunoscute, numai din descrieri sumare sau parțiale.

La alte biserici din oraș – Fundeni, Sf. Gheorghe – Olari, Schei, Sf. Ilie, Valea, Bradul, Sf. Marina – au fost efectuate săpături și sondaje arheologice³⁴, având în atenție în cele mai multe cazuri, cimitirele organizate în jurul edificiilor de cult. Au fost obținute informații privind elemente de ritual funerar și un bogat material care ilustrează cultura materială din acest centru urban. Săpăturile au rămas în bună parte inedite. Dintre toate, numai cercetările din 1988 de la biserica Fundeni fac obiectul unui articol recent apărut³⁵. Un articol privind cronologia bisericii Sf. Marina³⁶, cu referiri și la săpăturile de la biserica Valea din apropiere, despre care se mai relatează într-o notă privind un inel sigilar descoperit acolo³⁷, un altul în legătură cu biserica Sf. Gheorghe³⁸, diferite referiri în alte articole și în volumul privind Câmpulungul apărut în 1974³⁹, precum și notele cuprinse în cronicile săpăturilor arheologice întreprinse în anii 1963 și 1967, ne oferă informații despre aceste săpături⁴⁰. Nu a fost publicat însă și nu este cunoscut nici un plan al săpăturilor și nici un profil care să prezinte stratigrafia. Informațiile care au fost publicate despre fiecare din aceste săpături vor fi prezentate în cele ce urmează.

Biserica Adormirea Maicii Domnului – Fundeni, are ancadramentele a două ferestre lucrate din pietre funerare refolosite, din 7066 (1558) și 7130 (1622); din timpul lăcașului anterior s-a mai păstrat și o lespede funerară din 7084 (1576)⁴¹.

³⁴ Săpături executate de Fl. Mîrtzu (în *Câmpulung-Muscel ieri și azi*, p. 34 – 36); la biserica Sf. Marina în 1964 sub coordonarea lui D. V. Roșeti, care a efectuat săpăturile de la Bărăție. Cele de la biserica Fundeni din anul 1988, au fost executate de Sp. Cristoceă împreună cu Fl. Mîrtzu și Adrian Băjan. În *Câmpulung-Muscel ieri și azi*, p. 19 și nota 11, Fl. Mîrtzu nota că săpăturile efectuate între 1967–1972 în 7 din cele 12 „micronecropole” ale cartierelor medievale ale orașului, din jurul bisericilor, au pus în evidență, în morminte, elemente de costum, inventar și cultură materială semnificative. La aproape 3/4 din schelete autorul a constatat „absența completă a nasturilor sau bumbilor metalici, sau a copcilor, situații confirmând costumații populare sătenești, la care uzual se folosea, se știe, cu această funcționalitate, baierile, șiretul textil, perisabile prin excelență”, podoabele fiind „la nivelul improvizărilor: cercei din simplă mărgea, pe un suport de sârmă, absența inelelor etc. Erau scheletele orașenilor cu viață semiagrară, din cartierele periferice, cu locuințele în ocolul din jurul orașului, dar chiar meșteșugarii păstrându-și tradițional felul de viață prin străvechea obște sătenească a așezării”. Este posibil ca hazardului descoperirilor să i se datoreze lipsa unor descoperiri monetare mai vechi.

³⁵ Sp. Cristoceă, Fl. Mîrtzu, A. Băjan, *Argessis Seria Istorie* 14, 2005, p. 225 – 229.

³⁶ Mîrtzu, *StComCâmpulung* 3, 1984, p. 19 și urm.

³⁷ Idem, *RevMuz* 7, 1970, 5, p. 436 – 437.

³⁸ Idem, *RevMuz* 5, 1968, 5, p. 449 – 450.

³⁹ Monografia *Câmpulung Muscel ieri și azi* cuprinde, în capitolele redactate de Fl. Mîrtzu (p. 9–44, 49–76, 86–95, 107–117) numeroase referiri la săpăturile arheologice efectuate în oraș de Muzeul Câmpulung Muscel.

⁴⁰ De exemplu precizarea constatării privind intensitatea mare a înmormântărilor, descoperite pe mai multe niveluri (Mîrtzu, *StComCâmpulung* 3, 1984, p. 20).

⁴¹ I. Răușescu, *Câmpulung-Muscel. Monografie istorică*, Câmpulung, 1943, p. 238 – 239.

Pietrele funerare refolosite, în cazul în care nu reprezintă intervenții ulterioare, indică o dată mult mai târzie decât ultima inscripție.

După sondajele din deceniul al șaptelea, în cursul cărora au fost săpate 23 morminte, cercetările arheologice efectuate în 1988 în interiorul lăcașului au dus la descoperirea fundațiilor vechii biserici, cu plan dreptunghiular, alcătuită numai din altar și naos, cu absida decroșată, care a fost datată, după materialul descoperit, în al treilea sfert al secolului al XV-lea. În săpătură s-au descoperit 10 morminte, inventarul găsit fiind reprezentat de monede, inele, cercei, mărgelile, vase de sticlă, ceramică, datând din secolele XV–XVIII⁴². Actuala biserică s-a presupus, după săpăturile arheologice, că datează din ultima parte a secolului al XVII-lea.

Biserica Sf. Gheorghe, numită și biserica **Olari**, era menționată de Paul din Alep, care o remarcase cu prilejul procesiunii efectuate aici în ziua hramului, în 1647, ca o biserică veche, aflată în colțul orașului⁴³. Naosul ei își poate găsi analogii cu planul unor edificii gotice târzii din Transilvania, ca și ancadramentele intrării în naos și ale ferestrelor. În legătură cu datarea bisericii au fost formulate păreri divergente⁴⁴. Poate fi admisă opinia, bazată pe observații făcute cu peste opt decenii în urmă, că portalul a fost lucrat odată cu zidirea naosului bisericii⁴⁵, care datează din secolul al XV-lea⁴⁶.

În octombrie 1967 au fost efectuate sondaje în incinta bisericii Sf. Gheorghe – Olari. Despre rezultatele lor, în afara datelor succinte din cronica săpăturilor aceluia an⁴⁷, care menționează datarea bisericii în secolul al XV-lea și descoperirea unui număr de 31 morminte, dispuse pe patru niveluri, informații mai multe sunt cuprinse într-o notă publicată despre unul dintre morminte. În acesta s-a găsit un inel pentru a cărui placă a fost folosită o monedă romană, de la Octavian Augustus,

⁴² Cristoce, Mîrtzu, Băjan, *op. cit.*, p. 225 – 229.

⁴³ *Călători străini despre țările române* VI, București, 1976, p. 261.

⁴⁴ S-a considerat fie că ancadramentele au fost aduse de la „Cloașterul” dărmat (la începutul secolului XX – E. Fischer, *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien*, Sibiu, 1911, p. 233, iar după săpăturile din 1958 – Barnea și Lăzărescu, *op. cit.*, p. 70), fie că ancadramentele au aparținut de la început edificiului (Al. M. Zagoritz, BCMI 8, 1916, 33, p. 44–46), fie că elementele gotice își au origina în arhitectura moldovenească, după modelul bisericii Stelea din Târgoviște (N. Ghika-Budești, *Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia*, III: *Veacul al XVII-lea*, BCMI 25, 1932, 71 – 74, p. 80 – 81).

⁴⁵ Zagoritz, *op. cit.*, p. 46, remarca legătura „organică între baza bisericii și ciubucăria ușii”. Nu se observă urme de adaptare a clădirii pentru încastrarea ancadramentelor, cum s-ar fi întâmplat dacă ele ar fi fost aduse aici ulterior ridicării bisericii, de la „Cloașter”, în secolul al XVII-lea.

⁴⁶ Chihaia, *op. cit.*, p. 316 – 318, a considerat că biserica Sf. Gheorghe ar fi fost distrusă și refăcută integral după mijlocul secolului al XVII-lea, când au fost folosite ancadramente luate din ruinele Cloașterului, modelul bisericilor catolice influențând elementele de plan și forma soclului. Lipsa pronaosului a fost explicată prin considerarea bisericii drept capelă funerară a curții domnești. Dar în jurul bisericii vоеievodale s-au efectuat înmormântări numeroase încă la pragul dintre secolele XIV și XV.

⁴⁷ SCIV 19, 1968, 4, p. 694 („S-au efectuat săpături de salvare la biserica Sf. Gheorghe-Olari, datându-se monumentul în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Cu această ocazie s-au dezvelit și cercetat 31 de morminte, care dovedesc apartenența la ritul răsăritean, deși construcția are elemente gotice”). Pentru săpăturile menționate, vezi și Mîrtzu, în *Din istoria luptei antiepidemice din România*, București, 1972, p. 39–44; idem, BOR 90, 1972, 3–4, p. 362.

precum și resturi textile împreună cu un număr de 40 de nasturi din fir textil, 20 înșirați de la gât în jos și câte 10 de la cot pe partea inferioară a antebrațului, care s-a presupus că încheiau o tunică scurtă, cu mânecile încheiate în spatele antebrațului. Ținând seama de monedele emise de Matia Corvin (1458-1490) aflate în morminte din același nivel, mormântul a fost datat în al patrulea sfert al secolului al XV-lea și considerat ca atestând „unul dintre cele mai vechi reflexe ale Renașterii și umanismului orășenesc exprimate prima oară la Câmpulung”⁴⁸.

Biserica Sf. Ilie, una dintre bisericile vechi din Câmpulung, era situată în apropierea locului târgului anual (*zbor*) care se ținea de Sf. Ilie, loc în care se află și astăzi piața orașului. Târgul a fost mutat de Matei Basarab lângă mănăstirea pe care o ctitorise. Actuala biserică datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea⁴⁹. Prin săpăturile arheologice efectuate în 1972⁵⁰ au fost descoperite urmele unei biserici de lemn datând din a doua jumătate a secolului al XV-lea⁵¹. Din acea perioadă datează cele mai vechi monede descoperite; emisiunile monetare cărora le aparțin descoperirile sunt ungare, raguzane, poloneze, germane, baltice și otomane⁵².

Biserica Sf. Muceniță Marina a cunoscut numeroase transformări și adaosuri succesive. Cercetările arhitecților⁵³, săpăturile arheologice, analiza documentelor și inscripțiilor, lasă încă loc discuțiilor în problema vechimii sale, pe care tradiția o consideră foarte mare⁵⁴. În urma analizei arhitecturii edificiului, pe baza analogiilor cu biserici din Transilvania, s-a presupus o datare în secolul al XV-lea, fără a exclude posibilitatea celei consemnată de tradiție, în secolul al XIII-lea⁵⁵. Săpătura arheologică efectuată aici, în afara bisericii, în 1963⁵⁶, a dus la descoperirea unor morminte din secolele XVI–XVII și a unor consistente urme de locuire, cele mai vechi din secolul al XV-lea. Unul dintre autorii acestor săpături atribuia bisericii o datare în secolul al XVI-lea, considerând drept dovezi faptul că

⁴⁸ Mîrtzu, *RevMuz* 5, 1968, 5, p. 449 – 450.

⁴⁹ Textul pisaniei, dispărute, cunoscut dintr-o transcriere făcută în 1831, arăta că biserica a fost zidită în timpul domniei lui Alexandru Coconul, de jupan Ghinea Mustachi cu truda preotului Iane eclesiarhul și terminată la 1 martie 7134 (1626). A fost reparată, cu unele transformări, în 1771 (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României* II, p. 102; Răuțescu, *op. cit.*, p. 255).

⁵⁰ Săpături efectuate de Fl. Mîrtzu, inedite (vezi *Câmpulung-Muscel ieri și azi*, p. 38).

⁵¹ Existența acesteia este menționată în textul de prezentare a monumentului, afișat în fața intrării.

⁵² *Câmpulung-Muscel ieri și azi*, p. 38.

⁵³ H. Teodoru, *BCMI* 1943, p. 85 – 94; E. Greceanu, A.I. Muștescu, M. Muștescu, *StComCâmpulung* 2, 1982, p. 25 – 40.

⁵⁴ La mijlocul secolului al XIX-lea, C. D. Aricescu (*Istoria Câmpulungului* II, București, 1856, p. 157) socotea începuturile bisericii Muceniță Marina între 1100 și 1200, opinie fantezistă, generată de patriotismul local al autorului și de tradiție. I. Răuțescu, *op. cit.*, p. 284, considera lăcașul ridicat în secolul al XV-lea, remarcând că urmele vechii picturi din altar erau mult îngropate în pământ.

⁵⁵ Greceanu, Muștescu, Muștescu, *op. cit.*, p. 39 – 40, menționând analogiile cu biserici din Transilvania, în special din Țara Hațegului și Zarand (planul asemănător, folosirea blocurilor de piatră fățuită la muchiile zidurilor sau ancadramentul ușii de pe latura sudică, cu muchia teșită).

⁵⁶ *SCIV* 15, 1964, 4, p. 566 („...s-a făcut un sondaj în grădina din jurul bisericii. S-au găsit morminte din secolele XVI – XVII și bogate urme de locuire începând din secolul al XV-lea”). Săpături efectuate de Fl. Mîrtzu și D. V. Rosetti (care conducea în acel an șantierul de la Bărăție).

mormintele găsite în jurul lăcașului nu erau mai vechi de secolul al XVI-lea (monede de la Soliman II Magnificul, 1520 – 1566), existența urmelor de locuire din secolul al XV-lea care exclud existența în acea vreme a unui edificiu de cult, și faptul că în imediata apropiere se găsea, încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, biserica Valea⁵⁷. Săpăturile, nu îndeajuns de extinse și incomplet publicate, nu îngăduie totuși concluzii tranșante. Datele lor dovedesc existența bisericii în prima jumătate a secolului al XVI-lea, dar ea ar putea avea o vechime mai mare, cu atât mai mult cu cât pisania pusă în 1697 o arăta ca „aflându-se din zile vechi părăsită”.

Biserica Valea (Vovidenia), una dintre cele mai vechi din Câmpulung⁵⁸, demolată în 1902, se afla foarte aproape de biserica Sf. Marina. Prin sondajele arheologice efectuate aici în 1969⁵⁹ au fost descoperite în morminte podoabe – cercei, mărgel – și monede emise de țarul bulgar de la Vidin Srațimir (1360–1396), care au permis datarea primei faze de construcție a bisericii în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. În pronaosul bisericii a fost descoperit mormântul „județului” Iorga, mort după 1830, găsindu-se și inelul său sigilar, cu stema orașului, din 1810.

Biserica Bradul, dăruită la rândul ei în anul 1903, era situată în partea de V a orașului⁶⁰. În sondajele arheologice efectuate aici au fost descoperite morminte cu monede din a doua jumătate a secolului al XV-lea⁶¹, iar în interior s-a găsit cu multă vreme în urmă o piatră funerară din 1718.

Despre sondajele de la **biserica Schei**, situată în partea de N a orașului, a fost publicată numai precizarea descoperirii unui număr de 26 de morminte, dintre care unul cu scheletul având antebrațele îndoite spre umeri⁶².

Principalul obiectiv care a fost urmărit prin toate aceste săpături, efectuate în necropolele din jurul celor mai vechi biserici din Câmpulung, a fost scoaterea la lumină a inventarului mormintelor, obiectele rezultate îmbogățind patrimoniul muzeului din oraș. În articole publicate au fost tratate diferite aspecte legate de ritualul funerar⁶³ și de unele piese de inventar, monede sau obiecte de podoabă.

⁵⁷ Mîrtzu, StComCâmpulung 3, 1984, p. 19 – 27.

⁵⁸ În 1831 era menționată vechea inscripție slavonă din 7070 (1561-1562) iar în catagrafia din 1840 se precizează că biserica, având hramul Intrarea în Biserică a Maicii Domnului, a fost prefăcută și preînnoită de Iorga județul sin diacon Gheorghe „și s-au săvârșit la leat 1803 aug(ust) 24” – vezi Răuțescu, *op. cit.*, p. 326.

⁵⁹ Săpături efectuate în 1969, vezi Mîrtzu, RevMuz 7, 1970, 5, p. 436 – 437; idem, StComCâmpulung 3, 1984, p. 20–24.

⁶⁰ În catagrafia din 1840 se arăta că lăcașul a fost refăcut în anul 1766 de clucerul Apostol și soția sa Safta și îngrijit mai târziu de urmașii acestora, serdarii Pavlache și Grigore Apostolescu (Răuțescu, *op. cit.*, p. 323).

⁶¹ Săpături inedite efectuate de FI. Mîrtzu, vezi StComCâmpulung 3, 1984, p. 21; același autor, într-o intervenție publicată în volumul *La numismatique – source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées. Travaux de la Commission Internationale de Numismatique présentés au XV^e Congrès International des Sciences Historiques, Bucarest, 1980*, București, 1982, p. 30 – 34, discută despre o monedă otomană, de formă pătrată, emisiune de la Ahmed I (1603 – 1617), descoperită prin săpături arheologice, într-un mormânt, la Câmpulung (fără precizarea locului).

⁶² Mîrtzu, StComPitești 2, 1969, p. 222 și fig. 5, p. 221.

⁶³ *Ibidem*, p. 219 – 229.

În atenția autorului săpăturilor s-au aflat diferite categorii de materiale descoperite în săpăturile din Câmpulung (bisericele Fundeni, Sf. Gheorghe – Olari, Sf. Ilie, Sf. Marina, Schei, Bradul, Valea) și din zona apropiată (Lerești) care ilustrează dezvoltarea orfevreriei în atelierele meșterilor locali: cercei, ace de cap, nasturi – bumbi, de variate forme, lucrate în diverse tehnici (filigranare, cizelare, gravare, ciocănire la cald, repoussage, cloisonnage)⁶⁴, cu variate teme decorative (reprezentarea florii de crin, a pomului vieții⁶⁵, cruci, motive heraldice, animaliere etc). De asemeni, au constituit obiectul unui studiu vasele funerare de sticlă, provenite din import⁶⁶.

Monedele descoperite în aceste săpături au fost menționate, alături de altele găsite întâmplător, în Câmpulung precum și în zona limitrofă (Cetățeni, Lerești), în cadrul prezentării circulației monetare, în volumul privind istoria orașului apărut în 1974⁶⁷. Monede românești provenite din aria orașului sunt cele din tezaurul de peste 100 ducăți de argint de la Vladislav I (1364 – 1377) și Radu I (1377 – 1385) găsit în 1875 în incinta mănăstirii „Negru Vodă”⁶⁸, iar din zona înconjurătoare monede anepigrafice de la Alexandru cel Bun, descoperite la Cetățeni, în 1962, și un ducat emis în 1443 de Basarab II găsit la Lerești⁶⁹. Din secolul al XIV-lea, pe teritoriul orașului s-au găsit: o monedă tătarească, aspru de argint emis în 1351 la Azak (Azov) de hanul Bird-i-Bek⁷⁰, monede de la țarul bulgar Ivan Sracimir (1371 – 1390) aflate în morminte la biserica Valea și de la țarii de la Târnovo Mihail III Șisman (1321 – 1330) și Alexandru (1331 – 1335). Începând din a doua jumătate a secolului al XV-lea s-a remarcat circulația unei diversități de monede străine din secolele XV – XVIII, descoperite în necropolele din jurul bisericilor Fundeni, Sf. Gheorghe – Olari, Sf. Ilie, Schei, Valea, Bradul: aspri, parale, dirhemi și piaștri otomani, groși polonezi sau din țările baltice, grosetto și taleri din Ragusa, Pfennig emis la Halle, monede ale regilor maghiari, în special ale lui Matia Corvin (1458 – 1490)⁷¹. Se adaugă două tezaure din secolul al XVII-lea descoperite în raza orașului⁷².

⁶⁴ *Câmpulung-Muscel ieri și azi*, p. 116 – 117.

⁶⁵ Mîrtzu, SCIA 16, 1969, 1, p. 123 – 129; idem, SCIA, seria Artă Plastică 17, 1970, 2, p. 297 – 301.

⁶⁶ Mîrtzu, Argessis, Seria istorie 7, 1995, p. 45 – 52. Sunt examinate vasele descoperite în numeroase locuri, inclusiv la Câmpulung, în ”rezervațiile funerare afectate monumentelor medievale de cult, păstrate încă sau dispărute: Valea, Bradul, Schei, Sf. Gheorghe, Fundeni, Sf. Ilie, inclusiv sondajul efectuat în 1964 în incinta M-rii Negru Vodă, în zona Casei Domnești, inclusiv Lerești (în nordul orașului, ca hinterland medieval al acestuia) (nota 1). În săpăturile din zonă, „3/4 din vasele funerare din sticlă interceptate (fragmente, întregibile sau întregi) din 361 morminte medievale cercetate, s-au aflat așezate...între partea interioară a cotului drept și torace” (p. 47), mai rar alăturat, în partea dreaptă a capului (p. 45).

⁶⁷ *Câmpulung-Muscel ieri și azi*, p.33 – 36.

⁶⁸ C. Moisil, *Monetele lui Radu I Basarab*, în *Curtea domnească de la Argeș*, BCMI 10 – 16, 1917 – 1923, p. 123.

⁶⁹ Mîrtzu, RevMuz 4, 1967, 3, p. 272 – 273.

⁷⁰ Mîrtzu, StComPitești 3, 1971, p. 182; *Câmpulung Muscel ieri și azi*, p. 34 – 35, menționând identificarea făcută de Octavian Iliescu.

⁷¹ *Câmpulung Muscel ieri și azi*, p. 34 – 35.

⁷² Tezaur aflat în punctul Crețioara (florini ai Imperiului Romano-German, din perioada războiului de 30 de ani) și în altul (talari și groși polonezi, transilvani și germani) găsit în zona Schei (*ibidem*, p. 36).

Informațiile obținute prin săpăturile arheologice efectuate între 1963 și 1972, faptul că mormintele cele mai vechi descoperite în săpăturile din jurul bisericilor din Câmpulung datează în cele mai multe cazuri din secolul al XV-lea, iar în cazul bisericii dispărute Valea din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, au permis autorului lor presupuner⁷³ privind încadrarea cronologică a bisericilor din Câmpulung. S-au considerat ca date ale construcțiilor următoarele: biserica Fundeni, sec. XV, Sf. Gheorghe – Olari, sec. XV, Șubești, sec. XVI, Sf. Ilie sec. XV, Sf. Marina sec. XVI, Schei sec. XV, Valea (dispărută) sec. XV, Sf. Nicolae – Târg sec. XVII, Sf. Nicolae Domnesc sec. XVI, Bradul (dispărută) sec. XV. Urme ale unor lăcașuri anterioare au fost descoperite la bisericile Sf. Ilie și Fundeni.

În urma săpăturilor arheologice efectuate la cele mai importante edificii medievale din Câmpulung rămân încă multe probleme nerezolvate. Monumentele s-au aflat în centrul atenției la Bărăție, „Cloașter” și la ansamblul fostei reședințe domnești; în cazul celorlalte biserici principala preocupare a fost concentrată asupra necropolelor cu inventarul lor. Una dintre cele mai importante probleme este cea a încadrării cronologice a principalelor biserici. Datările propuse pentru diferitele edificii se bazează pe data celor mai vechi monede găsite în morminte. Acestea constituie un reper cronologic, dar reprezintă totuși numai un *terminus ante quem*. Semnele de întrebare care rămân se datorează în primul rând modului în care au fost publicate cele mai multe din săpăturile mai vechi. Planuri exacte ale săpăturilor există numai la Bărăție și pentru cercetările din 1958 de la „Cloașter”. Pentru celelalte cazuri nu cunoaștem amplasarea sondajelor, dacă și unde au fost făcute săpături în interiorul edificiilor și în ce măsură s-a putut verifica peste tot eventualitatea existenței unor lăcașuri anterioare, care în unele cazuri nu trebuie exclusă. Așa cum ne sunt cunoscute rezultatele săpăturilor, vechea biserică voievodală poate fi datată în ultima parte a primei jumătăți a secolului al XIV-lea, biserica Valea în cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea, iar celelalte biserici ortodoxe în secolul al XV-lea (bisericile Olari, Fundeni, Schei, Sf. Ilie, Bradul), în secolul al XVI-lea (bisericile Sf. Marina, poate mai veche, Șubești și Sf. Nicolae-

⁷³ În capitolul pe care l-a redactat în monografia privind istoria Câmpulungului, Fl. Mîrtzu scria: „Cercetarea arheologică, la verticală, a mării majorități a rezervațiilor funerare (în notă: campanii arheologice efectuate în perioada 1967 – 1972 de către Muzeul Câmpulung–Muscel), cărora monumentele de cult le-au preexistat, la foarte mică distanță în timp, deservind și fiind afectate, ca însăși rațiune a existenței lor, micronecropolelor din fiecare cartier al vechiului oraș, au permis datarea, cu suficientă exactitate, a bisericilor în cauză, respectiv a primei lor faze de funcționalitate (notă: cărora le corespunde nivelul celor mai vechi morminte, aflate pe pământul viu, date prin inventarul funerar interceptat: monete, podoabe etc.). Astfel: Fundeni, sec. XV, Sf. Gheorghe–Olari, a breslei olarilor, sec. XV, Șubești, a breslei șubarilor, sec. XVI, Sf. Ilie sec. XV, Marina sec. XVI, Schei sec. XV, Valea (astăzi dispărută) sec. XV, Sf. Nicolae–Târg sec. XVII, Sf. Nicolae Domnesc sec. XVI, Bradul (astăzi dispărută) sec. XV, biserica Negru Vodă (ulterior Mănăstire) sec. XIII” (*Câmpulung Muscel ieri și azi*, p. 111). Trebuie remarcat că despre săpături la bisericile Șubești, Sf. Nicolae–Târg, Sf. Nicolae Domnesc și Bradul nu mai există alte mențiuni. iar pentru datarea bisericii „Negru Vodă” în sec. XIII nu există dovezi arheologice.

Domnească) sau al XVII-lea (Sf. Nicolae – Târg și altele). Ne putem întreba dacă la începutul secolului al XIV-lea, înaintea ridicării bisericii voievodale a lui Basarab I, nu exista în Câmpulung nici o biserică ortodoxă? Se poate presupune fie o vechime mai mare a unuia sau altuia din lăcașurile menționate, fie existența cel puțin a unei sau a unor biserici, probabil de lemn, încă nedescoperite, aparținând obștii câmpulungenilor la care documente mai târzii fac aluzie ca fiind existentă aici din timpuri foarte îndepărtate⁷⁴. Între materialele descoperite în cercetările de la ansamblurile Bărăției, Cloașter sau „Negru Vodă”, cele din secolul al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea nu sunt totuși prea numeroase, depunerile cele mai consistente fiind din veacuri mai târzii. Monede din secolul al XIII-lea nu au fost descoperite, cele mai vechi fiind din ultima parte a secolului al XIV-lea sau din cel următor. La Bărăție, unde o datare anterioară sfârșitului secolul al XIII-lea este sigură, cea mai veche monedă este din secolul al XV-lea. Raritatea descoperirii unor urme din secolul al XIII-lea și din prima parte a secolului al XIV-lea poate indica pentru această perioadă o locuire cu un caracter dispersat, în care nu se observă un strat mai gros pe întreaga arie a așezării.

Un interes aparte ar prezenta cercetarea arheologică efectuată în diferite puncte ale orașului, care să permită obținerea de informații privind structura urbană precum și caracteristicile locuințelor. Cu excepția unui sondaj de proporții reduse⁷⁵, astfel de lucrări nu s-au efectuat. Nu a existat nici preocuparea de a urmări, în decursul timpului, săpăturile efectuate pentru fundațiile unor construcții sau pentru diferite lucrări edilitare, putându-se astfel verifica eventualitatea existenței unor vestigii arheologice în acele puncte. Prea puținele descoperiri întâmplătoare, cu totul izolate, amintite mai sus, arată cât de importante ar fi putut fi astfel de observații. Dar până în prezent, datele cunoscute din săpăturile de la Bărăție, „Cloașter” și din zona reședințe domnești, precum și de la alte șapte biserici reprezintă aproape în întregime informația arheologică privind perioada de formare și de început a orașului Câmpulung. În stadiul actual al cercetării arheologice urmele și edificiile de zid care se cunosc în ultima parte a secolului al XIII-lea și la începutul secolului al XIV-lea sunt cele de la Bărăție și, cu câteva sute de metri mai spre S, urme de locuire în zona viitoarei reședințe domnești precum și vestigiile de la „Cloașter”. Din a doua parte a secolului al XIV-lea se cunosc, mult mai la nord, mormintele de la biserica Valea și urme de locuire în zona bisericii Sf. Marina. În secolul al XV-lea, existenței acestora li se adăugau bisericile Schei, situată încă mai la N, Sf. Ilie, cam la mijlocul distanței între Bărăție și vechea biserică voievodală, precum și biserica Bradul, iar la S față de biserica voievodală, bisericile Sf. Gheorghe și Fundeni. Toate acestea configurau întinderea orașului, în care probabila creștere

⁷⁴ Hrisovul din 7 mai 1615 în care orașenii sunt numiți „moșteni în oraș”, – vezi Gh. Pârnuță, Șt. Trâmbaciu, *Documente și inscripții privind istoria orașului Câmpulung Mușcel* I. București, 1999, p. 160–162; Șt. Olteanu, *RevIst* 16, 1963, 6, p. 1277.

⁷⁵ În str. Negru Vodă nr. 76 (Cantacuzino, Rădulescu, Trâmbaciu, *StComCâmpulung* 7, 2003, p. 28–30, 35–36).

a populației în secolele următoare avea să ducă la ridicarea altor lăcașuri de cult: biserica Șubești, biserica domnească Sf. Nicolae în secolul al XVI-lea; bisericile Sf. Nicolae din Târg și Sfânta Troiță, în veacul al XVII-lea. Tabloul descoperirilor arheologice, astfel cum se înfățișează în actualul stadiu al cercetării, pare să arate necesitatea unor nuanțări în privința modului de înțelegere a începuturilor Câmpulungului. Prezența la Câmpulung a unui «comes», conducător politic și militar al sașilor de aici, a cărui importanță este vădită de calitatea lespezii funerare, proporțiile edificiului în care aceasta se afla, precum și construcția unui al doilea edificiu de cult, dovedesc importanța așezării la sfârșitul secolului al XIII-lea, considerată de Emil Lăzărescu, în rigurosul studiu ale cărui concluzii rămân demne de toată atenția⁷⁶, „fie oraș liber săsesc, fie, mai probabil, oraș autonom sub suzeranitatea regatului ungar”. Rămâne încă în sarcina unor viitoare cercetări obținerea datelor arheologice pe baza cărora să se poată preciza raportul între coloniștii sași, ocupând probabil o zonă situată în jurul Bărăției, față de care „Cloașterul” se poate presupune că avea o poziție excentrică, și comunitatea sătenească românească care trebuie să se fi aflat aici din timpuri imemorabile, stăpânind munții, pădurile, prundurile râurilor, izlazul, pășunile, locurile de casă, pe un spațiu de o mare întindere, a cărui lungime a dat și numele localității. Cuprinderea Câmpulungului între hotarele Țării Românești în timpul lui Basarab I, care avea să-și afirme autoritatea tocmai prin ridicarea măreței sale ctitorii și prin stabilirea aici a unei reședințe voievodale, putea avea ca urmare accentuarea trăsăturilor urbane ale așezării, evoluția obștii sătenești spre o obște a moșnenilor orășeni. Repere în această evoluție sunt bisericile de zid, centre ale viitoarelor cartiere. Informația arheologică existentă permite deocamdată numai ipoteze în schițarea aspectelor urbanistice legate de etapele inițiale ale evoluției orașului.

DES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES ENTREPRISES AUX MONUMENTS DE CÂMPULUNG

RÉSUMÉ

L'étude des commencements de la ville de Câmpulung est difficile, tenant compte du nombre réduit des sources historiques. Le seul témoignage écrit du XIII^e siècle est l'inscription de 1300 de la pierre tombale de «Laurencius comes de Longo Campo». On peut y ajouter l'inscription latine du sceau de la ville, dont la date exacte n'est quand même pas connue. Le nombre des sources épigraphiques du XIV^e siècle est, lui aussi, très réduit: l'inscription de Curtea de Argeș sur la mort du grand Basarab voïvode à Câmpulung en 1351/1352 et la pierre tombale de son fils, le grand voïvode Nicolae Alexandru, enterré en 1364 à Câmpulung. En tout petit nombre sont aussi les mentions des documents, en commençant avec le privilège accorde par Vladislav I^{er} aux marchands de Brașov le 5 janvier 1368.

⁷⁶ E. Lăzărescu, SCIA 4, 1957, 2, p. 109 – 126.

Le nombre très réduit des sources écrites concernant la période initiale de l'histoire de Câmpulung augmente l'intérêt des vestiges archéologiques. Les fouilles entrepris dans cette ville au fil des années n'ont pas eu l'ampleur imposée par leur intérêt, et sont restées pour la plupart inédites. Des fouilles ont été entreprises, hors de l'ensemble de l'ancienne résidence des voïvodes, aux plusieurs édifices de culte, deux catholiques (celle nommées «Bărăția» et «Cloașter»), et sept orthodoxes: celles connues sous le nom de Fundeni, Sf. Gheorghe – Olari, Sf. Ilie, Sf. Marina, Schei, Valea, Bradul.

Les fouilles de l'ensemble **Bărăția** (l'église St Jacques, la tour du clocher et la maison paroissiale) ont été entrepris en 1963–1965 en vue de la restauration conduite par l'architecte Ștefan Balș. Les rapports détaillés et le plan des fouilles, signés par Dinu V. Rosetti, se trouvent dans le dossier de restauration. Les recherches ont prouvé que, dans sa forme actuelle, l'église représente le chœur érigé au XV^e siècle sur les restes du chœur d'un édifice du XIII^e siècle, duquel provenait la pierre tombale de 1300. On a découvert de nombreux fragments de pierre sculptée, des tessons céramiques des XIII–XIV^{es} siècles et des monnaies, dont la plus ancienne date de la première moitié du XV^e siècle.

Aussi insuffisantes ont été les fouilles de «**Cloașter**», le monastère bénédictin démoli après 1646. Concernant les sondages exécutés au début de novembre 1924, Virgil Drăghiceanu a publié, très tard, seulement des dates sommaires regardant l'église à trois nefs, sans laisser un plan. Les recherches, d'une étendue réduite, effectuées en 1958 par Ion Barnea et Emil Lăzărescu en dehors de l'église n'ont pas été continuées, sur l'emplacement étant érigées des constructions modernes.

Les fouilles les plus nombreuses de Câmpulung ont été effectuées à l'ancienne résidence princière. Virgil Drăghiceanu a entrepris en 1924 des fouilles à l'intérieur de l'église voïvodale, qui ont apporté les premières informations sur la reconstruction de l'église sur les anciens fondements au temps de Matei Basarab et puis au XIX^e siècle. Un sondage de dimensions réduites a été effectué en 1963 par Dinu V. Rosetti et Flaminu Mîrtzu. On doit mentionner la destruction des nombreux murs à l'occasion de certains travaux effectués vers le nord de l'ancienne enceinte, en 1968–1969, puis en 1984. Des fouilles amples ont été commencées en 1975–1977, en vue de la restauration. Interrompues, elles ont été reprises en 1981–1984 et 2000–2005. De toutes ces recherches on peut conclure que l'église voïvodale a été bâtie vers le milieu du XIV^e siècle, en étant – ainsi que des restes de construction qu'on peut hypothétiquement attribuer à l'ancienne résidence – érigée sur un terrain avec des traces d'habitation des périodes précédentes, y compris de la fin du XIII^e et du début du XIV^e siècle ou appartenant aux certains aménagements dus aux bâtisseurs de la future résidence.

Le musée de la ville et son ancien directeur Flaminu Mîrtzu ont effectué des fouilles ou des sondages archéologiques, la plupart entre 1963 et 1972, aux sept des églises de Câmpulung, concentrées sur les nécropoles organisées autour des édifices de culte. Le principal objectif a été la découverte du mobilier funéraire.

Divers aspects tenant du rituel funéraire et des pièces découvertes – monnaies ou objets de parure – ont été traités dans des articles publiés. En même temps on a obtenu des importants indices concernant la datation des monuments. Malheureusement, beaucoup d'aspects sont restés inédits. Les notes contenues dans les chroniques des fouilles archéologiques de 1963 et 1967, un article sur la chronologie de l'église «Sf. Marina», avec quelques informations sur les fouilles de l'église Valea, située dans la proximité (dont un anneau sigillaire est présenté dans une autre note), un article sur une tombe de l'église «Sf. Gheorghe», des mentions dans autres articles et des références dans un volume sur l'histoire de la ville paru en 1974, voila toutes les informations sur ces fouilles. Aucun plan des fouilles et aucune coupe stratigraphique n'ont pas été publiées. Seulement les résultats des fouilles de l'église Fundeni, entreprises en 1988 par Spiridon Cristoceca avec Fl. Mîrtzu, aidés par Adrian Băjan, sont présentées dans un article récemment publié.

A l'église «**Fundeni**», en dehors des 23 tombes trouvées dans les sondages plus anciens, en 1988, dans l'intérieur de l'église ont été découvertes les traces de l'ancien édifice, daté dans le troisième quart du XV^e siècle, ainsi que 10 tombes. A l'église «**Sf. Gheorghe**», monument avec des éléments architecturaux de facture gothique, les fouilles ont abouti à la découverte de 31 tombes, dont les plus anciennes contenaient des monnaies de la deuxième moitié du XV^e siècle. Dans une tombe on a trouvé quelques restes textiles provenant d'une tunique courte et un anneau portant une monnaie romaine. L'église «**Sf. Ilie**» était érigée près de la place de la foire annuelle. Sous l'actuel édifice du XVII^e siècle on a trouvé les traces d'une église en bois datant, tenant compte des émissions monétaires découvertes, de la deuxième moitié du XV^e siècle. L'église «**Sf. Marina**» a des caractéristiques architecturales qui – ainsi que la tradition locale – ont permis de supposer une datation qui pourrait monter, sinon au XIII^e, au moins au XV^e siècle. Un des auteurs des fouilles de 1965 – qui ont eu quand même une étendue assez réduite – a considéré que l'édifice ne peut pas être plus ancien que du XVI^e siècle, date des plus anciennes monnaies trouvées dans les tombes. L'église disparue «**Valea**», une des plus anciennes de la ville, se trouvait tout près de l'église «Sf. Marina». Les objets trouvés dans les tombes et les monnaies du tzar Sracimir de Vidin ont indiqué une date de construction dans la deuxième moitié du XIV^e siècle. Sur la place de l'église disparue «**Bradul**» on a trouvé des tombes de la deuxième moitié du XV^e siècle. Quant aux sondages de l'église «**Schei**», on connaît seulement l'information concernant une particularité du rituel funéraire d'une des 26 tombes découvertes.

Beaucoup des problèmes concernant divers édifices de Câmpulung restent encore à résoudre. Un des plus importants est celui de la chronologie. Les dates de construction présumées pour certaines églises ont pour base les plus anciennes monnaies trouvées dans les tombes. Celles-là représentent vraiment un repère chronologique, mais seulement un *terminus ante quem*. Certains doutes ne sont pourtant exclus en tenant compte du mode de publication des anciennes fouilles,

dont dans la plupart des cas on ne connaît même l'emplacement. On ne sait pas où et en quelle mesure a été vérifiée l'existence des traces des édifices de culte antérieurs, dont l'éventualité ne doit pas être exclue. On peut se demander, compte tenu des dates de construction supposées qui ont été mentionnées, si au début du XIV^e siècle, avant l'église voïvodale de Basarab I^{er}, n'existait pas à Câmpulung aucune église de rite orthodoxe? On peut présumer soit que l'une ou l'autre des églises ait une date plus ancienne, soit l'existence d'une ou de plusieurs églises en bois, dont les traces n'ont pas encore été découvertes, appartenant à la communauté des habitants de Câmpulung, dont les documents plus tardives suggèrent une existence très ancienne. Parmi les matériaux découverts dans les fouilles de «Bărăție», «Cloașter» et «Negru Vodă» ceux pouvant être datés au XIII^e et au début du XIV^e siècle sont peu nombreux, les couches plus consistantes étant des siècles suivants. On n'a pas trouvé des monnaies du XIII^e siècle, les plus anciennes étant de la fin du XIV^e ou du XV^e siècle, même a «B•r•ție» ou une date antérieure à la fin du XIII^e siècle est indubitable. La rareté des découvertes du XIII^e et du début du XIV^e siècle peut indiquer pour cette période un habitat d'un caractère dispersé, dont on ne peut pas observer une couche continue sur l'entière surface de la localité.

Un intérêt à part aurait présenté la recherche archéologique dans différents points de la ville, afin d'obtenir des informations concernant la structure urbaine et les caractéristiques des habitations. De pareilles recherches n'ont pas été effectuées, à l'exception d'un sondage de proportions très réduites, et on doit remarquer l'absence de la préoccupation pour les observations sur les travaux de construction ou édilitaires. Jusqu'au présent, l'information archéologique concernant la période des commencements de la ville de Câmpulung se résume aux résultats des fouilles mentionnées. Les vestiges connus dans le stade actuel de la recherche marquent l'accroissement de l'étendue de la ville. Au XIII^e siècle et au début du XIV^e, les vestiges de «Bărăție», les traces d'habitation de la zone de la future résidence princière et celles du «Cloașter». Au XIV^e siècle, l'église et les autres constructions de la résidence princière. Dans la deuxième moitié du XIV^e siècle, l'église «Valea», au XV^e siècle les églises «Olari», «Fundeni», «Schei», «Sf. Ilie», «Bradul», suivies au cours du XVI^e siècle des églises «Sf. Marina», possiblement plus ancienne «Șubești» et l'église princière «Sf. Nicolae» et des autres églises au XVII^e siècle. Le tableau des découvertes archéologiques, dans le stade actuel de la recherche, peut montrer la nécessité d'une interprétation plus nuancée du processus de l'évolution urbaine de Câmpulung. L'importance de l'agglomération, considérée dans une ancienne étude d'Emil Lăzărescu «soit ville libre saxonne, soit, plus vraisemblablement, ville autonome sous la suzeraineté du royaume hongrois», est prouvée par la pierre tombale du «comes» qui y résidait, et par les proportions de l'église qui l'abritait, ainsi que par l'existence d'un deuxième édifice de culte. Les recherches futures devront obtenir des données archéologiques qui pourraient préciser le caractère du rapport entre les colons saxons, qui occupaient

probablement une zone autour de la «Bărăția», le «Cloașter» ayant une position excentrique, et la communauté villageoise roumaine qui dût habiter ici d'un temps immémorial, en possédant les montagnes, forêts, vallées des rivières, pâturages, terrains des maisons, sur un espace très étendu, dont la longueur a donné le nom de la localité. L'inclusion de Câmpulung entre les frontières de la Valachie au temps de Basarab I^{er}, qui affirma son autorité par la construction de sa magnifique fondation et par l'établissement ici d'une de ses résidences, pourrait avoir eu comme résultat l'accentuation des caractéristiques urbaines de l'agglomération, la transformation de la communauté villageoise dans une communauté des citadins. Des repères dans cette évolution sont les églises, noyaux des futurs quartiers. Pour esquisser les aspects urbanistiques des étapes initiales de l'évolution de la ville de Câmpulung, l'information archéologique existante permet pour l'instant seulement des hypothèses.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. L'emplacement des édifices de culte dans la ville de Câmpulung. 1. Le monastère «Negru Vodă». 2. L'ensemble «Bărăția». 3. L'emplacement du monastère dominicain («Cloașter»). 4. L'église «Sf. Gheorghe – Olari». 5. L'église «Fundeni». 6. L'église «Sf. Ilie». 7. L'église «Sf. Marina». 8. L'église «Schei». 9. L'église «Șubești». 10. L'église «Sf. Nicolae – Domnească». 11. L'église «Popa Savu». 12. L'église «Nicuș». 13. L'église «Flămânda». 14. L'église «Vișoi». 15. L'emplacement de l'église «Valea». 16. L'emplacement de l'église «Bradul».

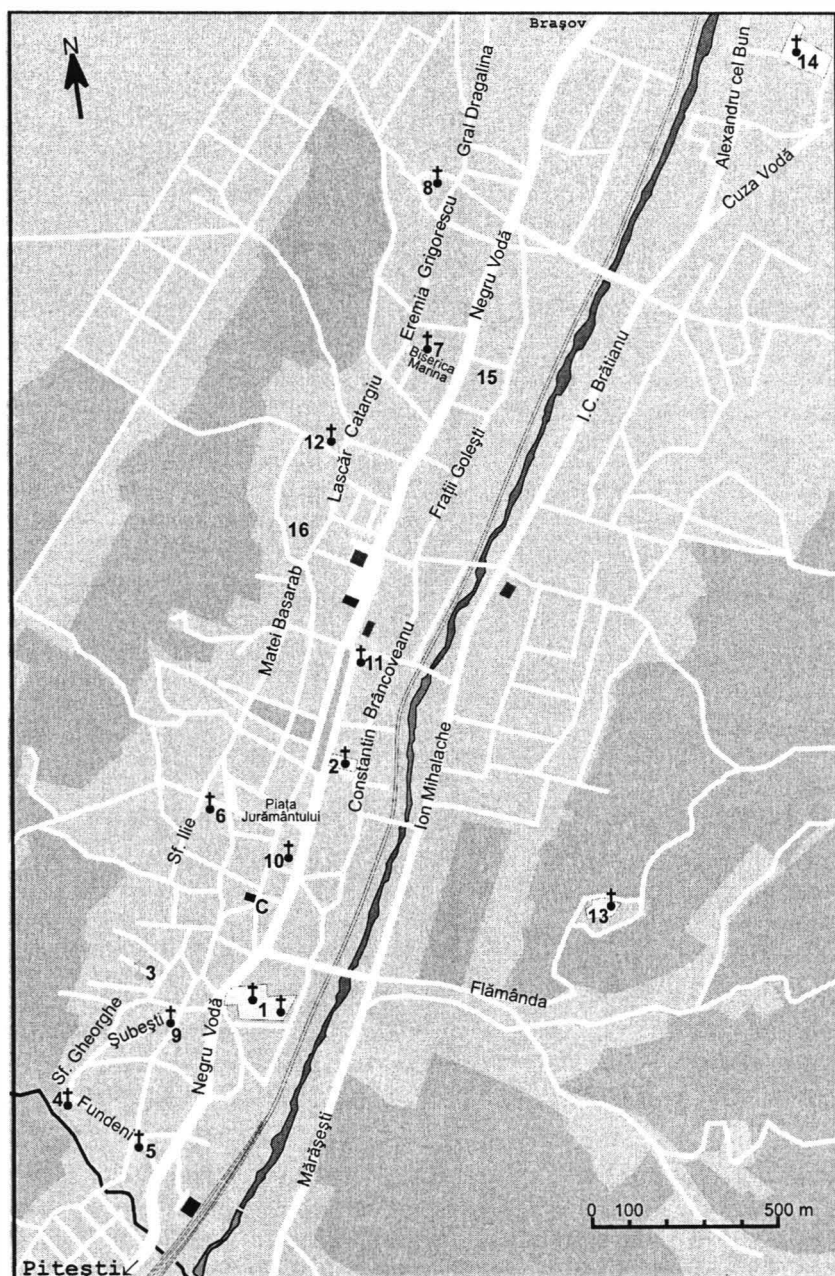


Fig. 1. Amplasarea edificiilor de cult pe planul orașului Câmpulung. 1. Mănăstirea „Negru Vodă”. 2. Ansamblul Bărăție. 3. Locul „Cloășterului”. 4. Biserica Sf. Gheorghe – Olari. 5. Biserica Fundeni. 6. Biserica Sf. Ilie. 7. Biserica Sf. Marina. 8. Biserica Schei. 9. Biserica Șubești. 10. Biserica Sf. Nicolae „Domnească”. 11. Biserica Popa Savu. 12. Biserica Nicuț. 13. Biserica Flămânda. 14. Biserica Vișoi. 15. Locul bisericii dispărute Valea. 16. Locul bisericii dispărute Bradul.